

De Sint-Pauluskerk

Voor een bezoek aan de Sint-Pauluskerk verwijzen wij graag naar de publicatie *Bezoekgids Sint-Pauluskerk*, samengesteld en uitgegeven door Heemkring Opwijk-Mazenzele in 1986 en naar diverse andere publicaties door onze vereniging over één bepaald aspect van de kerk (*Oude Cultusvoorwerpen in de Sint-Pauluskerk*, *De klokken van de Sint-Pauluskerk*, *De oude schilderijen in de kerk*, *Het beeldhouwwerk van Antoon Faydherbe in Opwijk*, *De grafstenen in en rond de Sint-Pauluskerk*, *De glasramen in de kerk*, *Het beeldhouwwerk "Sint-Paulus Beking" onderaan de preekstoel in de Sint-Pauluskerk te Opwijk*, *Oude liturgische voorwerpen van de Sint-Pauluskerk*, *Afbeeldingen van Sint-Paulus in de Sint-Pauluskerk van Opwijk*,...).

Sinds enkele jaren beschikken wij ook over een beknopte maar erg overzichtelijke bezoekgids voor de kerk.

Daarnaast verschenen reeds een aantal geschiedkundige bijdragen over specifieke onderwerpen over de kerk in het *HOM-tijdschrift*. In de hiernavolgende beschrijving wordt hiernaar passend verwezen.

Sommige van deze publicaties en tijdschriftartikelen zijn ook vrij beschikbaar op de HOM-internetsite www.heemkringopwijk.be).

Onderstaande beschrijving geeft een overzicht van de geschiedenis en de opbouw van de kerk, met de nadruk op het OMD-thema "Steen".

Voor het interieur (portaal, lambriseringen, biechtstoelen, koorbanken, kerk- en armenmeesterbanken, schilderijen, sculpturen, glasramen, preekstoel,...) en sommige delen van de uitrusting (altaren, doksaal, orgel, kruisweg, klokken, diverse meubels, verlichting,...), met de kunstvoorwerpen, verwijzen wij naar de bestaande algemene bezoekgidsen.

Mijlpalen in de geschiedenis van de kerk

Bouw ca. 1410-1420

Bij de uitbreiding van de dorpskom in de 12e-13e eeuw werd het omsloten Borchtcomplex nabij de Asbeek verlaten, dit o.m. omdat in die tijd de taak van de Borcht als verdedigingspost was uitgespeeld – zie p. 51-52. Het accent werd verlegd naar een vrijheidscomplex, dat aansloot bij de steenweg of oude heerbaan en waar de handelsbedrijvigheid plaatsvond. Daar werd een nieuwe agglomeratie uitgebouwd naast de oude.

Naast dit groeiende nieuwe centrum langs de steenweg (nu Marktstraat) werd een nieuwe kerk opgetrokken.

Waarschijnlijk bouwde men eerst een klein stenen kerkje, in Romaanse stijl, dat rond 1400 verwoest of afgebroken werd. De kleine onregelmatig gehouwen zandsteenblokken, verwerkt in gevels van de bestaande kerk (vooral in het koor), zijn misschien herbruikte restanten van dit kerkje.

Nagelaten akten spreken van een geschil in 1377 tussen de inwoners van de parochie en het kapittel van Dendermonde i.v.m. het onderhoud van het hoogkoor. In mei of juni 1380 overmeesteren de Gentenaars (in opstand tegen graaf Lodewijk van Male) het Land van Dendermonde en verwoestten grafelijke bezittingen (o.a. de watermolen op de Klei) en misschien in het dorp de kerk en een aantal huizen. Was dit de aanleiding tot het bouwen van een nieuwe kerk een kwarteeuw later? Of

was het de bouwvalligheid van het bouwwerk of de uitbreiding van de bevolking en de toegenomen welstand die de nieuwbouw noodzaakte en mogelijk maakte?

De huidige kerk werd gebouwd in Brabantse hooggotiek, waarin toch ook enkele stijlelementen van de Scheldegotiek voorkomen.

Ondanks herhaaldelijke verbouwingen bleef het oorspronkelijk uitzicht van de kerk bewaard tot bij de vergroting van 1772-1775 (zie de figuratieve afbeelding uit het kaartboek 1725-'26 – kaart nr. 1, p. 25).

Van de oude kerk bestaan nu nog het hoogkoor, de toren en vier traveeën van de middenbeuk.

Oorspronkelijk was vermoedelijk alleen het koor overkluisd met een stenen kruisribgewelf (misschien ook het transept), waarvan de versierselen van de kraagstenen en de sluitstenen kenmerkend zijn voor de tijd (zie ook het gewelf van de kruisbeuk noord). Dit origineel gewelf is evenwel meermaals herbouwd, maar de constructiewijze en de stijlelementen bleven steeds bewaard. In het koor zijn zeven (gotische) vensters aangebracht, waarvan er gedurende de 17e-19e eeuw drie gesloten waren.

In de dwarsbeuk waren twee uitspringende dwarskoren, zodat de kerk duidelijk een kruisvorm vertoonde. De benedenkerk bestond uit een middenbeuk van vier traveeën, zonder bovenste lichtrij, overkluisd met een houten tongewelf rustend op drie paar rondzuilen met eenvoudige lijstkapitelen, en twee lage zijbeuken onder afzonderlijke lessenaarsdaken, waarin de spitsbogige (gotische) vensters en de twee portalen.

Als materiaal werd voor de buitenzijde van de muren, de kolommen, de gewelfribben en het maaswerk van de vensters de witte kalkzandsteen van de streek gebruikt, misschien uit

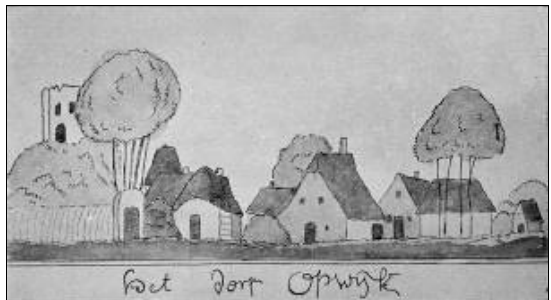
de groeven die de abdij van Affligem bezat in Meldert (Kravaal – Mazelgraat?) en Hekelgem. Er werden ook stenen verwerkt van kleiner formaat, onregelmatig van vorm en afmetingen en dof van uitzicht, die wellicht afkomstig waren van het vroegere (Romaanse) kerkgebouw (ter plaatse).

Voor de binnenzijde van de muren, evenals voor de onderbouw van de toren en voor de gemetste gewelven werd veldovensteen (kareelsteen) gebruikt, gebakken op de plaats die later "careelgheleghe" geheten werd, nl. net naast de plaats waar in de 17e eeuw ... de oude pastorie werd gebouwd).

Het profiel van het dak van de middenbeuk, van de transeptarmen, van de aansluiting van de twee lage zijbeuken, en dat van het houten tongewelf van de middenbeuk (voor zijn welving in 1640) zijn nog duidelijk zichtbaar onder het huidige dak.

Verwoesting in 1579 en heropbouw 1596-1605

In september of oktober 1579 werd de kerk "met meer dan dertich huysen aldaer rontsomme gestaen bij de vrantsche malcontenten geheel en al metten brande geruineert". De kerk was volledig uitgebrand, slechts de muren en de welving van hoogkoor en zijkoren stonden nog overeind, evenwel zonder dak. Eerst werd het puin van het koor ge-

Uitzicht van 't dorp Opwijk op 't einde van de 16e eeuw, na de brand van 1579, naar een gelijktijdige aquarel.

ruimd en herstelde men voorlopig het metselwerk om verdere instortingen te voorkomen.

In 1595 waren alleen het hoogkoor en de transepten voorlopig met stro gedekt.

In 1596 begon de herstelling van het metselwerk van het hoogkoor, werd de kap getimmerd en het dak met leien gedekt

In 1598 werd de toren met leien gedekt.

In 1601-1602 werd de achterkerk volledig hersteld en de definitieve dakbedekking aangebracht.

In 1603 had de plechtige herwijding van de kerk plaats.

In 1605 gebeurde de hertimmering van het dak en de bedekking met leien van de twee zijkoren.

Bouw van een nieuwe sacristie in 1761

De oude sacristie bevond zich aan de noordzijde van het koor. De deuropening naar het koor werd pas met de restauratie in 1979-1982 volledig dichtgemetst. Er waren nog fragmenten van wandschilderingen van de oude sacristie zichtbaar.

De nieuwe sacristie werd in 1761, onder het pastoraat van Jan van Opdenbosch, opgetrokken in witte kalkzandsteen van Steenokkerzeel, in een sierlijke en lichte barokstijl, waarbij het contrast met het gotisch koor er achter wel opvallend maar zeker niet storend is.

De vergroting van de kerk in 1772-1775

Na een proces over de tussenkomst in de kosten door de tiendeheffers, dat in 1770 eindigde, werd een eerste ontwerp gemaakt dat voorzag in een vergroting uitsluitend in de lengte, zonder enige verbreding van de kerk. Het voorzag tevens in de welving van de zijbeuken, die een weinig zouden opgetrokken worden waardoor hun dak rechtstreeks zou aansluiten met dat van de middenbeuk.

Het ontwerp, naar de plannen van fr. Philippus Gobert, Augustijnernonnik te Edingen, werd, met nog enige naderhand aangebrachte wijzigingen, gerealiseerd.

De vergroting behelsde een verlenging van de achterkerk met twee traveeën, waarbij het portaal en het daarboven geplaatst doksaal ingebouwd zou worden in de laatste travee, alsmede een merkelijke verbreding waarbij de breedte van elke zijbeuk ongeveer verdubbelde. Hierdoor verdwenen de uitspringende transeptarmen en werd de primitieve kruisvorm van het grondplan opgeheven. De zijportalen verdwenen ook. De buitenmuren werden opgetrokken tot op de hoogte van de middenbeuk en in elke travee voorzien van een laatbarok boogvormigvenster. De beide transeptarmen werden voorzien van een zelfde venster als die van het schip. Binnen in het nieuwe gedeelte van de middenbeuk (zuilen en gewelf) werd, naar het bestaand model, in gotische stijl verder gewerkt. De nieuwe zijbeuken kregen een gewelf met classicistische trekken, dat op een erg geslaagde wijze de verbinding vormt tussen de nieuwe zijmuren met daarin de hoge bogen van de vensters, en het gotisch kruisgewelf van de middenbeuk.

De voorgevel, waarvoor eveneens varianten op papier werden gezet, vormt een zeer sober gehouden geheel in overwegend classicistische stijl, met een axiaal portaal in laatbarokke stijl. De ganse achterkerk kwam nu onder een massaal zadeldak te staan.

De kareelsteen voor de binnenzijde van de muren werden reeds in 1770 gebakken op een stuk land van griffier De Lantsheere, geheten de "*Uitschaard*" of "*Vitsgaard*", op de "*Boecht*" gelegen (huidige Fabrieksstraat) - zie de bijdrage *Uit de kerkrekening van Opwijk in 1772*, door Jan Meeussen, in *HOM-tijdschrift* 1995-1, p. 35.

Voor het gewelf gebruikte men Boomse kareelsteen.

De nieuwe witte natuursteen kwam uit de groeven van Perk en Steenokkerzeel

en werd geleverd en gehouwen door de meesters-steenhouwers Arnoud Huyghe van Perk en Jan van Frachem van Steenokkerzeel. De meester-metsers Daniël Reydams en Guillaam de Nies van Steenokkerzeel maakten de gewelven en de pilaren.

Jaspar de Pauw van Merchtem was aannemer voor het overige metselwerk. Alles samen genomen, levering van steen en kalk inbegrepen, kostte het metselwerk bij de 1.000 pond.

De blauwe hardsteen (arduin) voor de vensters, lijkdeur, dorpels en trappen werd geleverd door Peeter van Reck, koopman te Ecaussines, voor 166 pond. Het vervoer met wagens kostte wel 87 p. 7 sch. 9 gr.

De marmersteen voor de nieuwe bevoering (in het schip der kerk) kwam van Namen, gekocht bij de weduwe P.J. Pirsoul voor 272 pond, wagenvracht inbegrepen. Ook de schaliën werden aangeschaft te Namen, nl. bij Jan Martin Close en Nicolas Frousset, en een meester-schaliedekker uit Leuven, Gillis Sergeys, kwam ze leggen voor 300 pond.

Voor de gevels werd gedeeltelijk de herbruikbare steen van de vroegere buitenmuren gebruikt en verder nieuwe witte kalkzandsteen uit de groeven van Perk en Steenokkerzeel. Naast gevelsteen werd ook nog heel wat ander recuperatiemateriaal in de nieuwbouw verwerkt, o.a. blauwe-hardstenen delen afkomstig van oude grafzerken voor de omlijsting van vensteropeningen in de voorgevel, oude grafstenen als bevoering in het portaal, ...

Alhoewel de werkzaamheden al enige tijd aan gang waren, werd de "eerste steen" gelegd op 22 april 1773 door griffier Jan Frans De Lantsheere, die hoogbaljuw van het Land van Dendermonde, Adriaan Engelbert de Walckiers, verving.

De opeenvolging en de spreiding van de rekeningen voor geleverde prestaties leren ons dat de meeste werken uitgevoerd waren eind augustus 1775. De totale uitgaven bedroegen 3.553 pond.

De herstelling van de kerk-toren in 1780

Zie p. 24.

Aanpassingswerken 1902-1914

Onder pastoor G.F.A. Van der Velpen hadden belangrijke herstellings- en aanpassingswerken aan de kerk plaats. De pilaren en de gewelfribben werden in 1902 van hun pleisterlaag ontdaan. Het koor, de kruisbeuk en de gewelven werden opnieuw geleverd.

In 1910 werden vier vensters van het hoogkoor werden opnieuw opengemaakt en van een gotisch stenen maaswerk voorzien (arch. A. Struyven). Voor het maaswerk werd gekozen voor "Réfroy" zandsteen. De dorpels van de vensters werden uitgevoerd in "Euville marbrière".

De gewelven en wanden van het koor werden gepolychromeerd. De wanden kregen een schildering in imitatie natuursteen. Zij werden overschilderd in 1955.

In verband met deze werken: zie de bijdrage *Werken in de St.-Pauluskerk eind 19e-begin 20e eeuw*, door Jan Meeussen, in *HOM-tijdschrift* 1995-3, p. 13-15.

De grote restauratie 1979-1982

De Sint-Pauluskerk was zeker niet aan haar eerste herstelling toe. Door de eeuwen heen eiste zij, zoals elk bouwwerk, een voortdurende zorg en tussenkomst om het afbraak- en vernielingsproces te vertragen of stop te zetten. De laatste, eerder gebrekkige en ondoeltreffend uitgevoerde herstellingen, vooral aan de koorzijde, dateren van het begin van de 20e eeuw. Sindsdien was het eeuwenoud bouwwerk terug in verval geraakt. Een nieuwe ernstige restauratie drong zich op.

De eerste aanzet was in 1955 de aanvraag van de Sint-Pauluskerk tot bescherming als monument. Bij K.B. van 6 juli 1957 werd de bescherming beko-

men als cultuurhistorisch bouwkundig erfgoed.

In 1973 stelde de kerkfabriek Emiel Van Lembergen aan als bouwmeester. In 1974 volgde het voorontwerpdossier voor een grondige en duurzame restauratie. Het zou wel een "zachte" restauratie worden, waarbij de stijlelementen, de eigenheid van gebruikte materialen en technieken van het bouwwerk behouden blijven en waarbij tevens "de tand des tijds" mag en moet voelbaar blijven. Alleen de zieke en de versleten elementen moesten vervangen worden. De storende elementen dienden te verdwijnen. Ontbrekende ornamenten die oorspronkelijk deel uitmaakten van de architectuur of van de binneninrichting zouden in de mate van het mogelijke teruggeplaatst worden.

In 1975 keurden de bevoegde diensten het voorontwerp goed en in juli 1976 keurde de kerkfabriek het definitief ontwerp goed, waarna de eerste aanbesteding (lot ruwbouw en afwerking) volgde in september 1978. Als aannemer werd de N.V. Building uit Mortsel aangeduid. De overige loten van de aanbesteding (verwarming, luchtverversing, elektriciteit, ruwbouw centrale verwarmingskanalen) volgden in 1980. In augustus 1979 startte men de werken langs de buitenzijde van de kerk met het steenwerk van de toren en vervolgens van de gevels. Zoals bij elke restauratie van historische gebouwen kwamen nu ook nog tijdens de uitvoering van de werken zelf onvoorziene belangrijke beschadigingen te voorschijn, vooral aan de toren. Begin 1982, na ca. 500 werkdagen, werden de restauratiewerken beëindigd. De totale kostprijs bedroeg ca. 54 miljoen fr., incl. B.T.W. en erelonen.

De huidige kerk

Buitenzijde

Het geheel van het huidig bouwwerk is het product van verschillende bouwcampagnes:

1. De oostpartij, daterend van 1410-1420, met koor, viering en transeptarmen in Brabantse hooggotiek en toren op de viering met noordertraptoren, die eerder behoort tot de Scheldegotiek. Wij bemerken achtereenvolgens:

- Het polygonaal koor van twee traveeën met driezijdige afsluiting, waarvan de gevels geritmeerd zijn door steunberen met versnijdingen. Verlicht d.m.v. spitsboogvensters met maaswerk in laatgotische vlamvende gotiek (flamboyant of visgraatstijl) die echter voor vier vensters niet meer origineel zijn maar dateren van de restauratie in 1910 - zie de bijdrage *Werken in de St.-Pauluskerk eind 19de-begin 20ste eeuw*, door Jan Meeussen, in *HOM-tijdschrift* 1995-3, p. 13-14.
- (niet meer) uitspringende transeptarmen, waarvan enkel die langs de zuidzijde gesteund is door overhoekse steunberen met versnijdingen. Ook de twee uitspringende druiplijsten zijn enkel aanwezig in de gevels van het zuidertransept. De transeptarmen zijn verlicht door een groot classicistisch boogvenster, van hetzelfde type als deze in de zijgevels van de zijbeuken, geplaatst met de vergroting van de kerk in 1773, ter vervanging van het oorspronkelijk gotisch venster.
- De rechthoekige toren (ca. 8,50 x 7,75 m.), geplaatst op de viering, met drie verdiepingen en een noordertraptoren langs de buitenzijde. De eerder stompe torenspits dateert van 1598, ter vervanging van een vroegere die met de verwoesting van 1579 verdween.

2. Het schip na de vergroting van 1772-1775 (verlenging én verbreding) in laatbarokke stijl met een sterke classicistische inslag.

- In elke travee van de zijgevels bevindt zich een breed korfboogvenster, in hardstenen omlijsting met druiplijst.
- De eerder sobere voorgevel in overwegend classicistische stijl wordt ge-

flankeerd door muurpilasters met barokke voluten, waarop vier vazen met vlammen (teruggeplaatst met de laatste restauratie). Het axiaal portaal, afgelijnd door muurpilasters, eveneens met siervazen, is van een typisch laatbaroktype, behorend tot de *régence* of *overgangstijl* (overgang tussen Lodewijk XIVe – (barok) en rococostijl). De erbovenliggende segmentboogvensters zijn nog in de andere, zuivere barokstijl. In de top van de voorgevel, boven een drietal blokragen met dambordmotieven, tussen het jaartal 17 ... 75 (vergroting van de kerk), zien wij het wapenschild van de familie Walckiers. Engelbert de Walckiers, hoogbaljuw van het Land van Dendermonde, schonk voor de vergroting van de kerk de nieuwe vensters van de dwarsbeuk.

- Met de vergroting van de achterkerk kwam het middenschip samen met de twee verbrede zijbeuken onder één groot zadeldak te staan, wat het geheel het uitzicht geeft van een "halleschip". Hierdoor loopt het dak nogal hoog op tegen de toren, tot gedeeltelijk voor de galmgaten, wat aan het geheel een nogal log uitzicht geeft in vergelijking met de sierlijkheid van het vroegere spitse dak van voor de vergroting.

3. Het huidige sacristiegebouw, tegen de zuidgevel van het koor, werd gebouwd in 1761 in een lichte en sierlijke barokstijl. Langs de noordzijde van het koor werd met de restauratie 1979-1982 een nieuw verwarmings- en luchtverversingslokaal gebouwd, op de plaats van een qua uitzicht storend bijgebouw van rond 1800. Dit nieuwe gebouw, in sierlijke en aangepaste stijl en architectuur, werd opgetrokken met gevels in natuursteen en zichtbaar baksteenmetselwerk (klampsteen).

Als bouwmaterialen verwerkt in het buitenmetselwerk van de gevels van koor, dwarsbeuk en schip onderscheiden wij vooral:

- de kleine blokken witte zandsteen, onregelmatig van vorm en afmetingen en dof van uitzicht, misschien recuperatiemateriaal van het vroegere kerkgebouw in het dorp (vóór 1410-1420), verwerkt in de gevel van het koor en wellicht ook herbruikt tijdens de vergroting van 1773 in de zuidgevel (enkele lagen onder de vensters) en in een drietal lagen in de voorgevel langs de rechterzijde;
- witte kalkzandsteen van de streek, algemeen bekend als "*Balegemse steen*", vermoedelijk uit de groeven van Meldert en Hekelgem (eertijds behorend aan de abdij van Affligem), gebruikt bij de bouw van de kerk in 1410-1420 (koor, dwarsbeuk en toren), en gedeeltelijk herbruikt bij de vergroting in 1772-1775.
- witte kalkzandsteen, uit de groeven van Perk en Steenokkerzeel, verwant aan de "*Gobertangestein*", in de gevels van de sacristie (1761) en in de gevels van het schip (1772-1775).
- blauwe hardsteen, uit de groeven van Ecaussinnes, voor de omlijstingen van de deuren en vensters, deurdorpels, sierelementen in de gevels, ..., van sacristie (1761) en schip (1772-1775).
- nieuwe kalksteen, geplaatst bij de restauratie 1979-1982, afkomstig van Massangis (Yonne, Bourgondië, Frankrijk) ook *oöllet* of *kuitsteen* genoemd, ter aanvulling en vervanging van verweerde, verzilte en niet meer herbruikbare steen, in alle gevels van de kerk.
- veel gevelstenen (natuursteen) werden bij de restauratie herkappt waardoor langs de buitenzijde opnieuw een gaaf vlak te zien is.

Het verschil in afkomst van de natuursteen gebruikt in de oorspronkelijke kerk (witte zandsteen van het vroegere kerkgebouw en witte kalkzandsteen van de streek in 1410-1420), deze gebruikt bij de vergroting in 1772-1775 (witte kalkzandsteen uit de groeven van Perk en Steenokkerzeel), en deze gebruikt

bij de restauratie in 1979-1982 (kalksteen van Massangis) is duidelijk zichtbaar in de vorm en het kleurverschil van de stenen. Bovendien ziet men ook het kleurverschil tussen de nieuwe stenen en de herkapte stenen bij de restauratie.

Bemerk dat dus zowel bij de bouw van de kerk, in 1410-1420 als bij de vergroting 1771-1775 de buitenmuren en ook de binnenkolommen opgetrokken werden in "facadisme", waarbij de buitenzijde in natuursteen werd gebouwd en de binnenzijde van de massieve muren in baksteenmetselwerk.

Bij de restauratie van 1979-1982 werd de volledige dakbedekking vernieuwd met leien van Trézalé (Angers, Frankrijk).

Grafstenen

Tegen de westgevel (voorgevel), de zuidgevel, (kerk en sacristie), en de noordgevel van de kerk staan in totaal veertien (eind 18e-begin 20e eeuw) in blauwe hardsteen.

Tegen de oostgevel (koor) staat het grafmonument van familie De Landtsheere met daarboven een calvariegroep in namaak Franse steen (een replica van de houten calvariegroep nu opgehangen in de viering van de kerk).

Na het afschaffen van het oude kerkhof in 1935 werd nog één grafmonument ter plaatse behouden.

Voor een beschrijving van elk van de grafstenen verwijzen wij naar de gedetailleerde zoekgidsen voor de kerk.

Gedenksteden in de buitenmuren

Twee gedenksteden, gemetseld in de buitenmuur van de noordelijk zijbeuk (ondersteboven) en de zuidelijk zijbeuk (deels achter een regenafvoerbuï) met gotische inschriften: "an(n)o 1546", afkomstig van de buitenmuren van de oude kerk (?). In 1547 werd de kerk volledig herwijd door de bisschop (na een brand of een ontwijding?). Zie hieromtrent het artikel *Interpretatie van*

bouwopschriften van de Sint-Pauluskerk, door Herman Van Duerm, in *HOM-tijdschrift* 1990-3, p. 13-14.

Binnenzijde

Het interieur van de kerk wordt ook in belangrijke mate bepaald door de stijlkenmerken respectievelijk van de oorspronkelijke delen van de kerk in gotische stijl, met name het koor, de viering, de transeptarmen en vier traveeën van het middenschip, en van de zijbeuken van bij de vergroting in 1773, waarin grote barokke korfboogvensters en een gewelf met classicistische trekken.

Het gotisch karakter van de oorspronkelijke kerk vinden wij nu vooral nog terug in het koor met de grote hoogte/breedte verhouding, de spitsboogvensters waarin het maaswerk in "vlammende" gotiek en de kruisribgewelven.

Oorspronkelijk was ook in het schip de grote hoogte van elke beuk t.o.v. zijn breedte, terug te vinden. Door de vergroting van 1773 echter werd de achterkerk merkelijk breder uitgewerkt (de breedte van elke zijbeuk werd ongeveer verdubbeld) en het gewelf van de zijbeuken op dezelfde hoogte als dat van de middenbeuk geplaatst. Hierdoor heeft men nu een binnenruimte als het ware met een dubbel gezicht, bestaande enerzijds uit het slanke, verticaal gerichte koor, anderzijds uit het brede schip met een evenwicht hoogte/breedte.

De vergroting van de kerk, t.t.z. de verbreding van de zijbeuken (langs beide zijden een verdubbeling, hetzij tweemaal ca. 3,25 m) en verlenging van het geheel met twee traveeën (hetzij in totaal ca 9,25 m), gebeurde voor de middenbeuk in dezelfde gotische stijl als de bestaande (kolommen + gotische kruisribgewelven) en in een barokstijl voor de verbreding, waarin echter reeds een uitgesproken classicistische tendens aanwezig is (de algemene vormgeving, t.t.z. de eenvoudige rechthoekvorm, de beperkte profilering, de so-

berheid van de elementen, de brede gordelbogen met bandwerk, de pilasters met classicistische kapitelen, ...). Met de vergroting in 1773 werden in de zijmuren, in elke travée, met inbegrip van de oorspronkelijk gotische transeptarmen, brede korfbogvensters, zonder maaswerk geplaatst.

Het verschil in afkomst van de natuursteen gebruikt in de oorspronkelijke kerk (witte kalkzandsteen van de streek) en deze gebruikt bij de vergroting (witte kalkzandsteen uit de groeven van Perk en Steenokkerzeel) is nog duidelijk zichtbaar in het lichte kleurverschil van hun respectieve zuilen en gewelfribben.

De gewelven behoren tot verschillende bouwfazen en -stijlen.

Het koor werd van bij de bouw van de kerk in 1410-1420 voorzien van een bakstenen gewelf met ribben in natuursteen. Dit oorspronkelijk gewelf werd in de loop der eeuwen meermaals herbouwd, maar de constructiewijze (zie de foto's van de gewelven aan de niet bepleisterde bovenkant) en de stijlelementen bleven steeds bewaard. Naar hooggotische traditie lopen de gewelfribben ver door over de wanden van de zijmuren naar beneden. Zij steunen op kraagstenen versierd met naar die tijd kenmerkende figuren als koningen, een soort van groteske narenfiguren, (musicerende) engelen, biddende figuren,... De keuze van deze bepaalde figuren op die plaats is niet duidelijk. Mogelijk waren er vroeger nog andere figuren aanwezig, zodat een verband toen veel duidelijker was. In elk geval duidt de houding, de pittoreske uitdrukking en de kleding van elk der figuren op de 15e eeuwse beeldhouwkunst. Een aantal figuren zijn gerestaureerd, sommigen echter op een minder gelukkige wijze.

De sluitstenen van de twee traveeën van het koor zijn versierd met een afbeelding van Sint-Paulus en een schild. Dat ook de viering en de twee transeptarmen oorspronkelijk van bij de bouw, voorzien waren van een stenen

gewelf is niet bewezen. Nochtans de stijlelementen met o.m. ook de siermotieven op de kraagstenen van de ribben wijzen op een 15e eeuwse constructie. Uiteraard werden ook deze gewelven in de loop der eeuwen herbouwd of hersteld, zo ondermeer in 1640, toen ook de klokkenopening in de welving van de viering werd (ver-)gebouwd of vergroot?

De sluitsteen van de welving van de transeptarm noord is versierd met een schild.

De middenbeuk was oorspronkelijk (vier traveeën) voorzien van een houten cilindrisch tongewelf, dat waarschijnlijk verloren ging in de brand van 1579. In 1640 werden dan in de middenbeuk en in de zijbeuken eveneens (bepleisterde?) bakstenen gewelven, met ribben en kraagstenen in natuursteen, geplaatst.

De constructiewijze en de gebruikte materialen werden bij de vergroting in 1773 hernomen voor de welving van de twee achteraan toegevoegde traveeën. De sluitstenen van de vier oude traveeën van het middenschip zijn versierd met rozetten. De sluitstenen van de twee toegevoegde traveeën zijn niet versierd.

Bij de vergroting in 1773 werden de verbrede zijbeuken over hun gehele lengte voorzien van een bepleisterd baksteengewelf met kruisribben, waar bij elke travée gescheiden wordt door brede, eveneens bepleisterde gordelbogen tussen de zuilen van de middenkerk en de muurpilasters van de buitenmuren. De bouwmeester vond toen een erg gelukkige oplossing om, d.m.v. steekbogen, de hoge korfbogige vensteropeningen te verbinden met het bestaand gotisch gewelf van de middenbeuk en viering. De bestaande stenen welving van de transeptarmen werden evenzo aangepast aan de nieuwe vensteropeningen.

Waarschijnlijk reeds ter gelegenheid van de vergrotingswerken in 1773 werden alle zuilen van het schip, de porenpijlers en alle gewelfribben en -bogen

bepleisterd, dit in de classicistische bouwgeest van die tijd. Een deel van de kolommen en ribben werd terug blootgemaakt in 1902, de rest volgde dan met de laatste restauratie.

In de torenpijlers van de viering ziet men met baksteen dichtgemetselde gaten, mogelijk voor de bevestiging van houten balken die een voorlopige bedekking of een afsluiting droegen, mogelijk voor de bevestiging van de koorafsluiting van 1643 ?

In de torenpijljer noordoost van de viering is een herinneringssteen aan de restauratie aangebracht met inschrift "1979-1982 RESTAURATIE".

Bevloering

In de viering, de transeptarmen en de ganse achterkerk bestaat de vloer uit zwarte marmeren vloertegels afkomstig van het Naamse, geplaatst in rechthoekige figuren, bij de vergroting in 1772-1775. Uiteraard gebeurden sindsdien de nodige aanpassingen en herstellingen, vooral bij de restauratie in 1979-1982.

De bevloering in het hoogkoor werd geplaatst in 1623, in vloertegels van witte en zwarte marmer, in dambordpatroon. Op verschillende plaatsen werden (later?) in de bevloering oude grafstenen ingewerkt. De totaal uitgesleten oude grafzerken in het portaal en in het sas naar de sacristie werden met de laatste restauratie weggenomen en vervangen door identieke vloertegels als in het schip van de kerk zelf.

De grafstenen

In de kerk liggen 22 grafstenen 17e-18e eeuw, waarvan 19 geïdentificeerd (1632-1782): tegen de noordgevel, in het koor, in de kruisbeuk zuid, in de kruisbeuk noord, achteraan in de zijbeuken zuid en noord, deels onder de vloer van de kerk- en armenmeetersgestoelten. De meeste liggen niet meer op hun oorspronkelijke plaats.

De grafstenen zijn uit blauwe hardsteen. In twee stenen in het koor zijn witmarmeren elementen ingewerkt.

Voor een beschrijving van elk van de grafstenen verwijzen wij naar de gedetailleerde bezoekgidsen voor de kerk.

De altaren

Het hoofdaltaar (neobarok, 1873), het zijaltaar zuid (barok, 1630, in 1889 gepolychromeerd) en het zijaltaar noord (barok, 1638, in 1889 gepolychromeerd) zijn in gemarmerd hout.

Vaste cultusobjecten

Doopvont, 17e eeuw, stam en voet vernieuwd in de 19e eeuw, arduin, bij de restauratie van achteraan in de kerk naar het koor gebracht.

In de sacristie

Muurwasbakje in blauwe hardsteen.

In de torenkamer

In de ruime torenkamer op de eerste verdieping zien wij nog restanten van oud pleisterwerk. Dit zou kunnen een aanduiding zijn dat de toren ooit nog occasioneel bewoond was en werd gebruikt als wachttoren of schuiltoren.

In 1640 werd de klokkenopening vernieuwd (vergroot?) en de welving grondig hersteld. Misschien werd bij die gelegenheid ook de vloer van deze plaats vergroot.

De lateien boven sommige oude deuropeningen naar de zolders zijn gewoon stukken plaatselijke "schorresteen".

Boven het deurtje naar de zolder boven het zijkoor zuid bevindt zich een merkwaardige steen. Het is een natuursteen element in kruisvorm met in het midden een Christuskop in romaans-gotische stijl (13e eeuw?), steen afkomstig van elders die later hier werd ingemetseld en die oorspronkelijk een andere functie had dan nu (herinnering-restant van een eerste Sint-Pauluskerk in het dorp (12e-14e eeuw), een altaar, een graf, een doopvont, een kruis?), waarschijnlijk van een Frans of Doorniks atelier.

Boven de gewelven

Tegen de westmuur van de toren zien wij op de zolderruimte onder het dak-timmerwerk nog duidelijk het profiel van het spitse dak van de middenbeuk voor de vergroting (verschil baksteen – natuursteen), alsmede het profiel van het vroegere tongewelf boven de mid-

denbeuk, verdwenen hoogstwaarschijnlijk met de brand van 1579.

De natuursteen van de buitenmuren van de middenbeuk van de oude kerk is ook nog te zien boven de gewelven van de zijbeuken van de vergroting in 1772-1775.

“Steen” in archieven van de Sint-Pauluskerk

De kerkrekeningen en andere bundels uit de kerkarchieven uit de Sint-Paulusparochieven leveren erg interessante gegevens betreffende het gebruik, de aankoop, het vervoer en de verwerking van “steen” in de kerk. Hierna volgt een bloemlezing uit enkele archiefstukken uit de 17-18e en 19e eeuw.

Kerkrekening 1596

betaelt dat bij Mr. den Pasteur Peelman ende Daniel van Beirle schaliedecker verteirt is den 2 Mey 1596 lesl. zijnde dus de bestedinghe van het decken van de hooghe choore. 3 p. 4 gr.

Kerkrekening 1625

Betaelt aen Nicolas Bocqeuneau de somme van achtien ponden gr. ende dat over het welven van de hooge coor der kercke van Opwyck, volgens het accoot bij Mijnheer den Pasteur, Schepenen en kerkmeesters der selve prochie gemaekt.

Kerkrekening 1641

Betaelt aen den selven Heer Pastoor, over hetgone bij hem betaelt is aen Jan Huybrechts steencapper over de leveringhe van allen den witten steen die geemployeert is in den middenwelfsele naer uijt wysen van de contracte daerof synde, metgaders specificatie ende quitantie bedraeghende 't samen ter somme van 68 ponden gr.

Nota: Jan Huybrechts heeft ontfanghen van allen den witten steen in het middenwelfsele vierenveertigh ponden grooten, voor den witten steen van de sydewelfsels twelf ponden thien schellingen grooten, voor het stellen van een nieuw onder den thoren ses pond, voor het leveren van borchstenen onder den thorenwelfsel uytghevallen vier ponden thien schellingen ende over de leveringhe van dry trapsteen in den thorengraet ses guldens.

Betaelt aen den selven over 't gone hij betaelt heeft aen Jan Vermoesen de som van 83 pond 6 schellingen 8 grooten, te weten 450 gls van het maecken van de nieuwe welfselen ende nieuwen portaele aen de suyt syde van de kercke, met het overwitten van de selve kercke, alles in gevolge van contracte daerof synde.

Kerkrekening 1750

De meester steenbacker tot Boom de som van ellef pond seshien schellingen, twee grooten over levering van Boomsche Careelsteen, bij hem gedaen tot het maeken van den nieuwen steenen kerckmuur rondtsomme het kerckhof.

Kerkrekening 1759

Item betaelt aen Alexander Desmet Meester Metser binnen dese prochie de som van 8 ponden 5 schellingen over aerbytsloon gedaen tot reparatie van het sacristyn ende cleyne portael deser kercke.

Kerkrekening 1764

Betaelt aan Jouffrouwe de Weduwe van Sr. Jacobus Wauwermans meester steenhouwer tot Brussel de som van 195 gulden 4 stuivers over leveringhe van swerten en grysen steen tot het leggen van den vloer in den hooghen Coor van de kercke, mits den ouden vloer teenemael was versleten.

Kerkrekening 1765

Betaelt aen Jan Pieter verheyen over het haelen van den witten arduynsteen geemployeert tot het bouwen van de nieuwe Sacristye, naer de prochie van Stynockerzele.

Kerkrekening 1770

Item betaelt aen de weduwe joos wauters tot 1p.19s.10gr. over de leveringhe van haut bij haer gedaen ende geemploijeert tot int brande steken van den careelhoven ten gepasseerde jaere 1770 gemaekt ende gebacken ten dienste van de kercke op desselfs goet genaemt den Vitsgaert dus per quittinge alhier de selve som van 1"19"10"

Ontvangen van peeter de smet als kerckmeester 12g.5s. over levering van keepers aen den steenoven desen 29.12.1770 – Peeter vander stappen

Kerkrekening 1771

Ghemaeckt ende gebacken bij Cornelis De wolff met consoorten door orders van wethouders der prochie van Opwijck ende ten dienste van de kercke der selve prochie.

Eerst 136000 careelsteen op het landt ende van d'aerde van den heere Greffier De Lantsheere

Item van d'aerde op het kerckengoet ghenaeemt den vitsaert tot 64000 Maeckende alsoo t'samen de quantiteijt van 200000 dit boven de vier ten honderden daer bij gemaekt ende gebacken staende alsoo t'samen in eenen hoven op het landt van den voorschreven Greffier De Lantsheere Daer van compt voor eerst over den aerbeijt à eenen gulden thien stuyvers per duijssent de somme van – 300"0

Item voor het drincken bier à vierentwintigh guldens per hondert duijssent de somme van – 48"0

Item door paulus hofman geleverd sijnen nieuwen corten wagen tot het aenvoeren van d'aerde bij kennisse van den Burghemeestre heijvaert costende – 3"9 ½

Somme t'samen beloopt drie hondert eenenvijftigh gulden neghen stuijvers en halfven, dus – 351"9 ½

Ontfanghen van den heere Greffier De Lantsheere betaelende bij ordres van wethouders der prochie van Opwijck de somme van drie hondert eenenvijftigh gulden neghen stuijvers en halfven in voldoeninghe van het import der bovenstaende notitie van het maecken en backen van den steen daer bij vermeldt sesen 10^e augusti XVIIc neghenensestigh

(t' merck van + cornelis De wolff + pauwels hofman - mij present visa B. Beeckman)

Kerkrekening 1772

Item betaelt aen Andries haverals herbergier in het guldenhuijs tot vierthien schellingen acht grooten ses deniers over ten verscheijde reijsen geleverd te

hebben bier, brandewijn & andere aen de voerlieden, over met hunne waeghens ende peerden ten dienste van de kercke gehaelt te hebben de boomen ende hoillie tot het backen der careelhovens, per specificatie ende quittance op den voet van diere staende, dus xiiiiviii gr. vi

Kerkrekening 1778

... den blauwen arduyn verbezigd aen de kerk, is gekocht tot Escaussine ... boven Braine Le Comte.

De kerk gewelfd door Guiliam De Nies metser tot Stynockersele, en Daniel Reydams, daertoe gebruykt 69 duijzent 800 Boomschen careelsteen.

Herstelling van de kerktoren in 1780

Op 1 oktober 1780 "naer publicque oproepinghe" toegewezen aan "sieur Peeter Beeckman meester temmerman binnen de stadt van Dendermonde" voor 570 g.

"Conditien ende Besprecken":

(art. 13): De schaliën, door de aanbesteder te leveren, zullen met 3 nagelen worden vastgehecht.

(art. 16): Aan de zuidkant van de toren zal een "stuckx metswerck ter groote van vier a vijf voeten viercant ende ter dickte van eenen voet", worden uitgebrouwen en hersteld, "wel ingebonden met eene goede soorte van careelsteen ende van den alderbesten moortel gemengelt met ouillie assche (steenkoolas) ende gestampt".

(art. 17): "Onder de hangende strijckhouten (stuk dat, tegen de muur aanleunend en rustend op de notsteen, de scheerbalk ondersteunt, waaraan het met een okselling verbonden is) daer de gebonden van de cappe op rusten" dient "eenen notsteen van blauwen arduijn" te worden geplaatst.

(art. 18): In de galmgaten zullen "ses arduijne dorpels ten dickte van vijf duijmen" worden aangebracht, "wedersijde gelijck drij duijm in den muer ter breedte van twee voeten, afwaterende naer buijten vier duijmen".

(art. 19): De aannemer was verplicht:

1° "te visiteren rondom de cuijpe van den thoren (het metselwerk) ende de muerplaten ende iets manquerende aen de metselrije ter diepte van eenen voet" deze te "ondersluijten ende opmaecken t'sijnen coste";

2° eveneens "op sijnen coste toe (te) setten tot tegen de cappe vande kercke alle de uijtgerotte jointuren (voegen) van geheel de cuijpe vanden toren ende de verotte arduijnen daer uijt (te) nemen ende andere in (te) stellen"

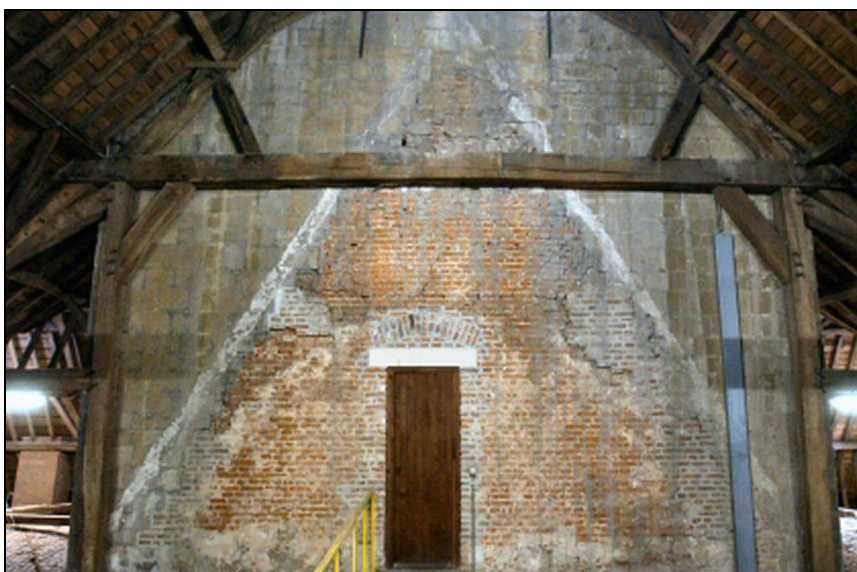
Begroting kerkfabriek 1875

Art. 27 500 fr

Overwegende dat het kerkfabriek, tijdens de verbetering der buitenmuren van de kerk (herinstrijken der voegen tusschen de steenen) de schaliedaken jaarlijks heeft doen voorzien van nieuwe schaliën, doch maar voor zooveel als het noodig was om het gebouw in het droog te houden en er geene beschadiging te laten aantekomen; het nochtans noodzakelijk is, in het jaar 1875, een groot deel oude schaliën uit de daken wegtenemen en dezelve te doen vervangen door nieuwe welkers bekostiging men begroot op 500 franken;

De St.-Pauluskerk en omgeving, vóór de vergroting van 1772-'75, in het kaartboek 1725-'26 (perceel nr. 64 van kaart 1).

Torengewel (in de zolderruimte boven het schip (1410-'20, hersteld ca. 1600)). Hierbij ziet men het tracé van het dak van de middenbeuk vóór de vergroting (verbreding en verhoging, 1772-'75) in de lijn tussen de bakstenen structuur (binnenwerk) en het (vroegere) gevelwerk in natuursteen. Met ziet ook het tracé van het vroegere houten tongewelf op het baksteenmetselwerk.

© provincie Vlaams-Brabant (Filip Van Look).